

Joaquim Amat-Piniella

Visat núm. 16
(octubre 2013)

«El ressort de la nostra lluita no haurà estat sinó una reivindicació embogida, i gairebé sempre solitària per si mateixa, de seguir essent, fins al final, homes.» Mots de l'escriptor i supervivent Robert Antelme (*L'Espèce humaine*, 1947), que el mateix Amat hauria pogut escriure simultàniament.

Fa dos decennis, la novel·la sobre els camps nazis *K. L. Reich* estava descatalogada i la resta d'obres d'Amat calia anar-les a trobar a llibreries de vell. Un trist context d'oblit, si n'exceptuem el paper de Montserrat Roig, que converteix Amat en el seu còmplice imprescindible per a la magna obra *Els catalans als camps nazis* (1977). Jordi Castellanos em va demanar el 1995 que hi dediqués la tesi doctoral, i el llegat d'Amat va aparèixer en una maleta guardada a les golfes del fill. Una part s'havia malmès definitivament per la manca absoluta de cura; l'altra, restaurada, full a full, a casa meva. Alguns dels fills dels lluitadors republicans, com els d'Agustí Centelles i altres —per sort, a diferència de molts altres—, metàfora de silenci, oblit i manca de dignitat per la memòria d'uns pares que ho havien donat tot per la llibertat.

Amat escriu *K. L. Reich* compulsivament a Sant Julià de Lòria (1945-46) mentre es recupera de les ferides impossibles de guarir del *lager*. Enquadrada per Joaquim Molas en un hipotètic i estroncat «Realisme històric» juntament amb Vicenç Riera Llorca, es tracta d'un autèntic *Bildungsroman*: una novel·la de formació clàssica segons els patrons del segle XIX, on el protagonista/heroi, l'Emili, «neix» en entrar al camp (la vida anterior deixa d'existir dintre el *lager*) i evoluciona simultàniament al període històric en el qual li toca viure. La seva sortida final del camp, acabada la guerra, l'haurà convertit en un «Home nou»: la humanitat haurà après la lliçó del genocidi nazi. Un escèptic optimista, com Antelme.

És una novel·la de la condició humana dintre la tradició dels moralistes francesos del XVII i XVIII, amb aportacions conceptuals simultànies a Camus o que fins i tot precedeixen Sartre, per exemple quan reflexiona com «en fer-se carn i sang, l'Home intueix que viure és sofrir». Són setanta-dues escenes/seqüències que Amat manega, reordena i modifica en funció d'un objectiu literari: portar l'home fins al límit i estudiar els models que hi apareixen i com es comporten. Un exercici complex, perquè ho combina hàbilment amb la fusió d'una trentena de companys en un grupet de personatges, essencialitzadors de les diferents conductes humanes (vegeu *L'Hora blanca. L'Holocaust i Joaquim Amat Piniella*, 2004; hi trobareu el detall referencial de cada seqüència i de cada personatge per entendre el procés creatiu).

Amat planteja una reflexió paral·lela a la que Primo Levi està just escrivint entorn del concepte de la «zona grisa» de la condició humana. Amat va més enllà perquè el que li interessa no és tant qui viu o qui mor sinó quins són els posicionaments morals entorn del sofriment extrem. Així, Amat ens planteja com tots ens situem en un punt o altre del fil invisible que du de la integritat absoluta

(serien els «salvats» amatiens: Francesc i Werner) a «l'embrutiment moral» extrem (els «enfonsats» amatiens, en gradació descendent: Hitler, Hans Gupper i Popeye, fins a l'Ernest), passant per la zona intermèdia del protagonista/heroi, que fluctua des del col·laboracionisme inicial (fent dibuixos pornogràfics per als SS; un homenatge al referent: Josep Arnal, ídol francès des de *L'Humanité*), fins a la seva progressiva evolució (gràcies als mestratges morals dels dos màrtirs morals abans descrits) vers el compromís per l'ètica dels que pateixen (amb l'extracció de les proves de l'horror en forma de fotografies; homenatge a Antoni Garcia i Francesc Boix, barceloní del Poble Sec amb un paper decisiu en el Judici de Nuremberg).

Pel fet de centrar-se en l'experiència viscuda, la novel·la s'insereix en la tradició de l'anomenada literatura concentracionària europea, o de la Xoà segons el terme usat actualment, on Amat ja és figura de referència tot i no ser jueu. Jaime Vándor, un dels nens jueus salvats de Budapest i figura de referència intel·lectual de la comunitat jueva a Catalunya, va ser qui primer va plantejar si es tractava d'un gènere nou. Una provocació per suscitar el debat al voltant dels seus llocs comuns. Amat comparteix bona part dels codis, els recursos, les metàfores, els temes i els pretextos d'autors que, per diversos que siguin, tots reconeixem com d'un mateix univers: Antelme, Celan, Semprún, Levi, Arendt, Wiesel, Kertész, Traverso... I si alguna importància té la descoberta de la versió escrita durant el període de 1945-46, editada per Edicions 62 el 2001, és que planteja la proposta ontològica uns mesos més tard de sortir del camp, just quan Levi intenta publicar la seva primera edició també de *Si questo è un uomo*, que passarà absolutament desapercibuda; i just abans que Antelme. Amat se situa de manera intuïtivament capdavantera en les reflexions que sobre els límits de la condició humana tot just inicien, d'una banda, els pensadors existencialistes humanistes i, de l'altra, els testimonis que conformen la primera literatura traumàtica de la Xoà. És per això que hi ha unanimitat que el 2007 s'incorpori al cànon europeu de la literatura concentracionària. Amat hi entra per la porta gran en ser inclòs en el *Dictionnaire critique de la littérature européenne des camps de concentration et d'extermination* (Comissió Europea, 2007), gràcies al treball de dos dels grups més importants del continent: KZ Memoria Scripta, de la Universitat de Salzburg, i la Bibliothèque de documentation internationale contemporaine, de la Universitat de Nanterre.

Simultàniament, el moment dolç es confirma quan s'aconsegueix, amb esforç d'un grup significatiu, que sigui escollida lectura obligatòria al batxillerat (per la qual cosa el SEDEC encarrega la formació de dos mil cinc-cents docents de tot el país). Amat s'incorpora en el privilegiat món de la «normalitat», com Levi a Itàlia o Semprún a França. L'escriptor/testimoni entra a les aules. Allò que mai no ha passat a l'escola espanyola amb Semprún, és una realitat a Catalunya, on diverses generacions d'estudiants llegeixen la novel·la. És una novel·la incòmoda, perquè de sobte desapareix. Però s'ha fet molt camí: el 2000 només sortia esmentada en un llibre de text d'ESO i Batxillerat, i a partir del 2002 compta amb espais dedicats en tots els manuals sense excepció. Ha entrat també en el cànon dels escriptors catalans imprescindibles de la postguerra. Ha trobat el seu encaix i el seu relat, tot i que sovint massa simplificat.

El que és lamentable és que aviat no es podrà produir una convivència pacífica de les diverses versions que hi ha a les llibreries. Allò que succeeix amb normalitat amb Pla o Rodoreda, amb Levi o Anna Frank, o amb tants autors clàssics, aquí no serà possible per interessos editorials. Un fenomen que caldrà estudiar detingudament, perquè entre altres coses l'edició que es coneix de la novel·la a Amèrica del Sud és la traducció feta a partir de versió de 1945-46, la més completa que coneixem, on precisament el que valoren és la lucidesa de la immediatesa dels plantejaments que Amat proposa, que poc tenen de novetat situats al 1963, quan publica la novel·la en espanyol en la versió que es coneixia fins fa poc. A més, permet conèixer de primera mà les pugnes internes entre comunistes i llibertaris al camp, evidenciar les referències a Hitler i Mussolini i n'exclou el fragment que Joan Sales, editor en català, falca si us plau per força el 1963, estroncant la gradació climàtica generada per Amat de manera eficient. Cal poder tenir a mans la versió que el règim franquista va

deixar publicar en espanyol (febrer 1963, Seix Barral) i català (Club Editor, octubre 1963), com també cal que el lector pugui tenir a mans els llibres que són a punt de no poder-se reeditar en espanyol (El Aleph) i català (Edicions 62, també a «Didàctica»). Només el diàleg que es produeix entre les lectures confegeix una visió complexa i aprofundida de les singularitats d'una obra que ens ajuda a explicar el seu llarg periple editorial i el context en què s'insereix. L'edició crítica, per cert, continua pendent, tot i estar a punt des de 1996, la qual cosa seria una eina de primer ordre (avui només disponible en préstec a la UAB). En un moment com l'actual en què sembla que és possible que Amat arribi a altres llengües, cal tenir especial cura a conèixer bé les singularitats d'una obra que utilitza els recursos simbòlics que ja coneixem de Rodoreda a *La plaça del Diamant*, per exemple. Amat suggereix com a mínim dos nivells de lectura també, un específic per seguir les peripècies dels seus personatges que malden per sobreviure, com la Colometa/Natàlia, i, de l'altra, les picades d'ullet constants a la simbologia bíblica, maçònica o gnòstica per exemple. Així doncs, la feina del traductor requereix un coneixement de les seves singularitats i una cura especial per no malmetre, destruir o tergiversar-ne els seus significants i significats. Un repte.

Els majors especialistes en la Xoà a Amèrica del Sud i a Israel hi estan d'acord (assignatura pendent és el públic anglosaxó) que el planteig, la proposta, la temàtica i fins i tot els pretextos apareguts en la novel·la mantenen un evident fil conductor no ja amb referents similars com Robert Antelme o Jorge Semprún, sinó que el diàleg que es pot establir amb els «clàssics» esdevé d'una lucidesa punyent. Els posaré només alguns exemples tant des del punt de vista reflexiu com tècnic o conceptual.

La construcció del personatge de Hans Gupper, comandant del camp, no és sinó la personificació ficcional del concepte de banalització del mal de Hannah Arendt (a *Eichmann in Jerusalem*, 1963), de la mateixa manera que l'escepticisme positivista de Robert Antelme a *L'Espèce humaine* (1947) connecta amb els dubtes inicials d'Amat, que acaben confirmant-se amb la construcció final de l'Home amb majúscules. I molt té a veure el nou Gènesi plantejat per Paul Celan a *Todesfuge*, en què el camp es converteix en l'antimare que ofereix llet negra de mort als que hi sobreviuen per tal que no tinguin futur, amb el procés de mort gnòstica i fetal del personatge d'en Vicenç, que pateix una regressió absoluta com a conseqüència de les «lleis del camp», enteses com les lleis implacables d'una mare que no vol sinó destruir el que ha creat. Així com, per acabar, té molt a veure la construcció del personatge del «chico de Semur» de Jorge Semprún a *Le grand voyage* (1963), una invenció que Semprún justifica per la necessitat d'estar acompanyat en el dolorós procés de recordatori i escriptura del viatge amb tren en solitari fins a Buchenwald (com explica a *L'Écriture ou la vie*, 1994), amb el personatge de Hans, l'homosexual que Amat s'inventa perquè no hagi d'afrontar també en solitari la memòria de l'estada de deu dies a l'Arrest (presó del camp de Mauthausen) que relata en la novel·la, i que, de fet, en el moment en què el protagonista és a punt de defallir, el salva de la renúncia a la lluita vital. Els personatges de ficció permeten assumir el dolor de la memòria de l'horror. La ficció al servei de la «veritat íntima», en mots del mateix Amat.

Podríem seguir amb l'ús de pretextos i recursos emblemàtics d'aquest tipus de literatura traumàtica com el viatge de deportació, el llarg procés iniciàtic (amb l'inici del despullament, depilació, uniformització) que mena vers la deshumanització (amb número o amb referències animals; vegeu *Maus*, d'Art Spiegelman), la mort com a presència abassegadora (que connecta amb el tedi entès d'una manera nova, inquietant), la recerca de motius per a la supervivència (la resiliència com a concepte: Boris Cyrulnik), l'ús simbòlic i cromàtic del blanc (d'absència de vida i alhora d'inici o recuperació existencial), el roig (d'indici i alhora de presència de violència i mort), el gris (especialment, per la cendra, que vinculen amb els referents bíblics), el negre (amb la gradació moral, tant maniquea com matisada); però també l'auditiu amb la varietat de significats al voltant del silenci (existencial: anihilador i alliberador) i dels crits (amb l'ús habitual del *collage* lingüístic, com a manifestació de la violència).

«Tot ésser humà posseeix una reserva de força la mesura de la qual li és desconeguda: pot ser gran, petita o inexistent, i només l'adversitat extrema proporciona la manera de valorar-la», escriu Primo Levi a *I sommersi e i salvati* (1986), i això és el que Amat intenta esbrinar a *K. L. Reich*, la mesura de la seva capacitat de resiliència individual i també col·lectiva, perquè la síntesi és global: republicans, jueus, zíngars, socialistes, homosexuals, soviètics..., tots ells malden per intentar convèncer l'autor que la condició humana resisteix qualsevol procés d'autoaniquilació, per extrem que sigui. Hi ha escepticisme, sí, però hi ha esperança.